

Paradygmat myśli politycznej polskiej chadecji w okresie dwudziestolecia międzywojennego

Paradigm of Political Thought of Polish Christian Democracy in the Interwar Period

MARCIN WICHMANOWSKI

Dr hab., prof. UMCS, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
e-mail: marcin.wichmanowski@mail.umcs.pl
 <https://orcid.org/0000-0001-5748-7946>

Streszczenie: Główne założenia myśli politycznej chrześcijańskiej demokracji były zgodne z wytycznymi encyklik. Bazowały one również na dorobku europejskiego nurtu chrześcijańskodemokratycznego. Wśród najważniejszych założeń i twierdzeń myśli politycznej chadecji należy wyróżnić: (1) oparcie organizacji życia społecznego na zasadach etyki katolickiej; (2) uznanie prymatu celów nadprzyrodzonych nad doczesnymi; (3) poszanowanie osobowości ludzkiej i jej praw; (4) zapewnienie właściwej równowagi między władzą a wolnością obywatelską oraz prawami jednostki a społeczeństwa; (5) zagwarantowanie ustroju parlamentarno-demokratycznego; (6) poszanowanie prywatnej własności i pracy; (7) solidaryzm społeczny; (8) uwłaszczenie robotników; (9) antyrewolucjonizm i antysojalizm; (10) korporacyjny ustrój państwa.

Słowa kluczowe: myśl polityczna, chrześcijańska demokracja, chadecja, nauka społeczna Kościoła katolickiego

Abstract: The main assumptions of the political thought of Christian democracy were in accordance with the guidelines of the encyclicals. They were also based on the achievements of the European Christian-democratic trend. Among the most important assumptions and claims of Christian-democratic political thought are: (1) basing the organisation of social life on the principles of Catholic ethics; (2) recognising the primacy of supernatural goals over temporal ones; (3) respect for the human personality and its rights; (4) ensuring a proper balance between power and civil liberty and the rights of the individual and society; (5) guaranteeing a parliamentary-democratic system; (6) respect for private property and labour; (7) social solidarity; (8) enfranchisement of workers; (9) anti-revolutionism and anti-socialism; (10) a corporate state system.

Keywords: political thought, Christian democracy, chadecja, social teaching of the Catholic Church

Chrześcijańska demokracja stanowiła część egzemplifikacji katolickiej myśli społecznej, której ideowego rodowodu należy poszukiwać w XIX w. w Europie Zachodniej. Był to okres nie tylko wielkich zmian w dziedzinie nauki i techniki, ale i znaczących przemian społecznych. Cały XIX w. wypełniały konflikty Kościoła katolickiego z liberalizmem¹ oraz socjalizmem². Wysiłki w kierunku ich przewyciężenia, podejmowane w łonie społeczności katolickiej, tworzyły klimat ideowy narodzin myśli chrześcijańsko-demokratycznej. Stronnictwa polityczne, czyli struktury, których celem była ich realizacja, powstawały głównie w dwudziestolecu międzywojennym.

Celem artykułu jest ukazanie paradygmatu myśli politycznej polskiej chrześcijańskiej demokracji w okresie II Rzeczypospolitej (RP). W artykule wykorzystano materiały źródłowe takie jak: encykliki papieskie, programy partii, statuty, odezwy, artykuły prasowe, wypowiedzi polityków i innych, jak również literaturę przedmiotu. Wśród metod i technik badawczych należy przede wszystkim wymienić adekwatne dla nauk o polityce oraz historyczne, zwłaszcza analizę świadectw i śladów myśli politycznej polskiej chadecji, a także analizę porównawczą.

---

¹ Oświeceniowe korzenie liberalizmu sprawiły, że od samego początku swego istnienia znalazł się on w opozycji wobec chrześcijańskiej myśli społecznej. W historii myśli społecznej losy stosunków między liberalizmem a społeczną nauką Kościoła to przede wszystkim okres sporu. Społeczne encykliki papieża wielokrotnie w mocnych słowach wypowiadały się o błędach liberalizmu. Ksiądz Jan Piwowarczyk napisał, że „liberalizm jako ustrój był rajem dla mocnych i bogatych, piekłem dla słabych, dla biednych, dla warstw ludowych. Niech nas Bóg broni przed powrotem do ustroju, który sobie wyimaginował liberalizm. Musielibyśmy powtarzać na nowo od początku wszystkie rewolucje, wszystkie bunty mas, wszystkie walki społeczne, które stanowiły historię XIX wieku” (Piwowarczyk 1985: 284; zob. także Gocko 1994: 137).

² Od początku istnienia socjalizmu i komunizmu Kościół dostrzegał ich bezbożność, niemoralność i irracjonalność. Ustroje te potępili papieże: Leon XIII, Pius IX, Pius XI. Czynili to nie tylko dlatego, że komuniści walczyli z religią. I nie dlatego też, że sami proponowali coś, co Pius XI w encyklice *Divini redemptoris* (*O bezbożnym komunizmie*) nazwał „błędnym mistycyzmem”. Papież rozumiał, że ludzi w socjalizmie pociąga jego obietnica szczęśliwego społeczeństwa. Jednocześnie podkreślał, iż jest to niebezpieczna utopia. Historia pokazała, a współczesność wciąż potwierdza, że realizacja utopii prowadzi do zbrodni. Katolicy rozumieli, iż dzieje się tak, kiedy lekceważy się rzeczywistość i jej prawo. Prawem tym jest prawo naturalne. Socjalizm wprost mu zaprzecza, uznając absolutną równość wszystkich ludzi, odrzucając instytucję rodziny, różnicę płci, własność prywatną oraz przyjmując mit społeczeństwa bezklasowego. Wszystko to zaś czyni, odwołując się do materializmu. Ludzie z natury nie są równi – posiadają bowiem różne cechy i zdolności (Krajski 14.07.2018).

Kościół katolicki społeczne nauczanie oparł przede wszystkim na Ewangelii. Chrześcijańscy demokraci podkreślali, że pochodząca z tego źródła prawda jest uniwersalna i transcendentna, gdyż na niej bazuje świat i bez niej nie mógłby on trwale egzystować w duchowym i naukowym sensie. Nauka społeczna Kościoła katolickiego istniała jako konsekwencja Ewangelii oraz przeniesionej przez nią wizji człowieka w jego stosunkach z innymi ludźmi, zwłaszcza w życiu wspólnotowym i społecznym³ (Winnicki 1996: 232).

Społeczną konstytucję chadecji stanowiły encykliki papieskie, głównie Leona XIII *Rerum novarum* z 1891 r. (encyklika o kwestii robotniczej) oraz Piusa XI *Quadragesimo anno* z 1931 r. (encyklika o odnowieniu ustroju społecznego i o udoskonaleniu go według normy prawa Ewangelii). Encykliki „w chwili gdy było to pożądane, a nawet konieczne, wskazywały całej ludzkości bezpieczne zasady dla rozwiązania trudnej sprawy współżycia społecznego [...]” (Leon XIII 1891/1931; zob. także Pius XI 1931/1935). Europejską chadecję⁴ łączyło przeświadczenie, że cywilizacja albo będzie oparta

---

³ Nauka społeczna Kościoła katolickiego jest składową częścią jego nauczania, tzw. Magisterium Kościoła. Autorytatywnymi nauczycielami są przede wszystkim papieże, biskupi zgromadzeni na soborach powszechnych pod przewodnictwem papieża, biskupi zgromadzeni na synodach prowincjonalnych wraz z przedstawicielami powierzonych im Kościołów, a także synody diecezjalne pod przewodnictwem swoich biskupów, w zakresie społecznych problemów nurtujących podlegające ich kompetencji terytorium (Kondziela 1984: 5-9).

⁴ W wyniku rewolucji francuskiej i wzbudzonych przez nią prądów ideologicznych misja Kościoła realizowała się w XIX-wiecznym społeczeństwie rządzonym przez antyklerykalną lub indyferentną burżuazję, co skłoniło katolików do aktywności politycznej dla obrony własnych interesów duchowych i wspólnotowych. W pierwszej połowie XIX w. we Francji i Włoszech, a w drugiej połowie w Niemczech, Austrii, Belgii, Holandii i Szwajcarii powstawały chrześcijańskie stowarzyszenia oraz mniej lub bardziej skoordynowane ruchy o cechach politycznych. W katolicyzmie społecznym istniały wówczas trzy nurty: (a) zachowawczy, który przeobraził się w korporacjonizm (m.in. we Francji – René de la Tour-du-Pin, w Austrii – Karl von Vogelsang); (b) reformistyczny, domagający się poprawy losu klasy robotniczej w ramach istniejącego porządku, tzw. paternalizm (w Niemczech – bp Wilhelm Emmanuel von Ketteler, we Francji – Charles Montalembert, Antoine-Frédéric Ozanam, Adrien Albert Marie de Mun); (c) nurt postulujący zmiany ustrojowe, który był bezpośrednim prekursorem europejskiej chadecji (we Francji – Hugues-Félicité-Robert de Lamennais, Jean-Baptiste Henri Lacordaire, Philippe Buchez, w Belgii – Antoine Édouard Ducpétiaux, Pierre Daniel Huet), a także chrześcijańskich związków zawodowych, które rozwijały się do końca XIX w. w Europie Zachodniej. Papież Leon XIII zaakceptował nazwę chrześcijańska demokracja, nadając jej znaczenie ruchu społecznego pozbawionego celów politycznych i działającego na rzecz poprawy bytu robotników pod bezpośrednim kierownictwem władzy duchownej. To spowodowało, że radykalne ugrupowania katolickie powstałe na przełomie XIX i XX w. (Sillon – Marca Sangniera we Francji, Cultura

na wartościach chrześcijańskich, i to w kształcie nadanym im historycznie przez katolicyzm, albo nie będzie jej wcale, ponieważ myśl chrześcijańska chroniła przed totalitaryzmem i nacjonalizmem (Stefanowicz 1991: 26–27).

Nauka społeczna Kościoła katolickiego wysuwała szereg postulatów na miarę konkretnego czasu: postulat społeczeństwa sprawiedliwego, społeczeństwa demokratycznego, ładu społecznego opartego na rozwiązywaniu konfliktów bez uciekania się do przemocy, pokoju międzynarodowego (Kondziela 1984: 8). Programy stronnictw chrześcijańsko-demokratycznych w poszczególnych krajach różniły się od siebie i ulegały ewolucji. Łączył je jednak wspólny zrąb ideologiczny – bazowanie na katolickiej doktrynie społecznej i filozofii personalistycznej (Stefanowicz 1973: 26–27).

1. Geneza i rozwój polskiej chrześcijańskiej demokracji

Ruch chrześcijańsko-demokratyczny na ziemiach polskich pod zaborami rozwijał się głównie w ośrodkach przemysłowych. Od ostatniej dekady XIX w. zmieniała się struktura społeczna. Wraz z rozwojem przemysłu pojawiły się i umocniły nowe klasy – burżuazja i robotnicy. Równocześnie powstał problem nędzy i wyzysku klasy robotniczej. Rozwój chadecji na ziemiach polskich można podzielić na trzy okresy. Pierwszy to lata 1890–1900, kiedy to powstawały robotnicze zrzeszenia kulturalno-oświatowe, które umacniały katolicką ideologię społeczną. Drugi to okres 1900–1910, wówczas tworzyły się pierwsze chrześcijańskie związki zawodowe, dając możliwość dalszej ewolucji w kierunku akcji chrześcijańsko-politycznej. Powstawały one głównie w wyniku scalenia organizacji o podobnym programie politycznym, działających w poszczególnych zaborach, np. śląskie i wielkopolskie stowarzyszenia rzemieślnicze i robotnicze czy galicyjski ruch spółdzielni rolnych. Trzeci okres to czas końca I wojny światowej, wtedy zaczął kształtować się już właściwy ruch chrześcijańsko-demokratyczny.

Sociale i Lega Democratica – ks. Romolo Murriniego we Włoszech) zostały potępione przez papieża. Ruchy te dały początek stronnictwom chrześcijańsko-demokratycznym w okresie międzywojennym (Jeune Republique, Parti Democrate Populaire we Francji, Partio Popolare Italiano we Włoszech, Unia Katolicka w Belgii, konserwatywne stronnictwo Centrum w Niemczech, Christlich-Soziale Partei w Austrii, Konservative Volkspartei w Szwajcarii, Katholieke Staatspartij w Holandii czy Confederacion Espanola de Derechos Autonomos w Hiszpanii; zob. Stefanowicz 1985: 386–387).

W chwili powstawania niepodległego państwa polskiego w politycznym ruchu chrześcijańsko-demokratycznym była już wykrystalizowana sytuacja. W Galicji powołano do życia Chrześcijańsko-Narodowe Stronnictwo Robotnicze (30 października 1918 r.), na ziemiach zaboru pruskiego – Narodowe Stronnictwo Robotników (NSR; kwiecień–maj 1918 r.), a w zaborze rosyjskim – Chrześcijańską Demokrację (1916 r.; Wichmanowski 2001: 183).

Unifikacja trzech ugrupowań chadeckich i utworzenie jednolitego stronnictwa chrześcijańsko-demokratycznego nastąpiło w dwóch etapach. W 1919 r. w Krakowie zjednoczyły się stronnictwa chrześcijańsko-demokratyczne z byłej Galicji i Królestwa Polskiego pod nazwą Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji (PSChD). W wyniku rozłamu w NSR (1920 r.) powstały dwie partie: Narodowa Partia Robotnicza i Chrześcijańsko-Narodowe Stronnictwo Robotników (ChNSR). Na Zjeździe (24–25 maja 1920 r.), który uznano za I Kongres, dokonano unifikacji. ChNSR połączyło się z PSChD, a nowo powstałe stronnictwo przyjęło nazwę Chrześcijańskie Narodowe Stronnictwo Pracy – Chrześcijańska Demokracja (ChNSP–ChD). Na II Kongresie w 1925 r. nazwę zmieniono na Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji (Wichmanowski 2001: 183).

W Sejmie Ustawodawczym (1919–1922) posłowie chrześcijańsko-demokratyczni pozostawali przez kilka miesięcy w klubie Związku Sejmowego Ludowo-Narodowego, który grupował przedstawicieli endecji i stronnictw prawicowych o podobnym programie. Z tego związku w lipcu 1919 r. wystąpiło 12 posłów, działacze chrześcijańsko-społecznych, którzy z 17 posłami NSR utworzyli Narodowy Chrześcijański Klub Robotniczy. Chrześcijańska demokracja w II RP działała na terenie robotniczym z intencją przeciwstawiania się partii socjalistycznej. Przede wszystkim jednak była stronnictwem sejmowym. Drugim jej polem działania pozostawały chrześcijańskie związki zawodowe. W działalności parlamentarnej nie stanowiła samodzielnej siły. W czasie I kadencji Sejmu (1922–1927) chadecja znajdowała się politycznie na prawym skrzydle centrum. W okresie poprzedzającym przewrót majowy w 1926 r. odgrywała w parlamencie ważną rolę, często stanowiąc „języczek u wagi” przy montowaniu większości prawicowej. W maju 1923 r. powstał koalicyjny gabinet Wincentego Witosa (Polskie Stronnictwo Ludowe; PSL Piast) – rząd „Chjeno-Piasta” (28 maja – 14 grudnia 1923 r.) z przedstawicielami PSL Piast, Związku Ludowo-Narodowego (ZLN), ChNSP, ChNSR, Narodowej Partii Robotniczej (NPR). Natomiast 5 maja 1926 r. powstał trzeci rząd W. Witosa, również z udziałem chadecji. Do przewrotu majowego brała ona udział w politycznej walce prawicy z lewicą. Po przewrocie znalazła się w opozycji wobec rządów

pomajowych, co przesunęło ją politycznie w kierunku lewej strony. W tamtym czasie nastąpiło rozbitcie na trzy grupy: lwowską (Stefan Bryła), śląską (Wojciech Korfanty), centralną (Józef Chaciński). Powstały dwa kluby poselskie: ogólny (Józef Chaciński, Waclaw Bitner) i autonomiczny śląski (W. Korfanty). Ze świadectw i śladów myśli politycznej chadecji wynikała jej strategia: była antykomunistyczna, antysanacyjna, neutralna wobec innych stronnictw, ale bardziej przyjazna endecji, NPR i PSL Piast niż stronnictwom lewicowej opozycji (m.in. socjaliści i PSL „Wyzwolenie”). W chadecji rysowały się podziały na różne grupy terytorialne, o różnym nastawieniu do rzeczywistości politycznej, co uniemożliwiała na początku lat 30. XX w. zjednoczenie orientacji: górnośląskiej (proendeckiej, ze szczególnie mocno zaznaczoną odrębnością), prorządowo-poznańsko-pomorskiej, warszawskiej, wileńskiej, zachodniogalicyskiej – hallerowskiej w Krakowie, wschodniogalicyskiej – prorządowej lwowskiej (Holzer 1974: 141–142).

W 1937 r. nastąpiła fuzja Chrześcijańskiej Demokracji (ChD) z NPR. Z tego związku powstało Stronnictwo Pracy (SP)⁵, którego prezesem został W. Korfanty, a wiceprezesem czołowy działacz NPR – Karol Popiel. Do zjednoczenia NPR i ChD doszło na gruncie wspólnych tradycji i dość daleko idącego pokrewieństwa ideowego. Obie partie wywodziły swoją społeczną ideologię ze wskazań nauki społecznej Kościoła katolickiego. Naprzeciw połączeniu wychodziły propozycje popularne w wielu kręgach politycznych – stworzenia wspólnego ośrodka opozycji antysanacyjnej. Koncepcja Front Morges⁶ była jedną z nich, obu partiom najbliższa (Stronnictwo Pracy 1937; Majchrowski 1979: 40).

---

⁵ Stronnictwo Pracy początkowo występowało przeciw obozowi piłsudczykowskiemu. Najsilniejsze struktury stronnictwa miało na Śląsku i Pomorzu. W czasie II wojny światowej SP (Romb) wchodziło w skład rządów RP na uchodźstwie. Trzej politycy stronnictwa pełnili funkcję Delegata Rządu na Kraj: Cyryl Ratajski (1940–1942), Jan Jankowski (1943–1945) i Jerzy Braun (1945). W lutym 1943 r. w jego skład weszła Federacja Organizacji Narodowo-Katolickich „Unia” (jej członkiem był m.in. Karol Wojtyła), a w marcu 1944 r. Związek Odrodzenia Narodowego. Po II wojnie światowej, na bazie porozumienia jałtańskiego, SP wznowiło oficjalną działalność w kraju poprzez połączenie konspiracyjnego SP i związanego z Polską Partią Robotniczą Stronnictwa Zrywu Narodowego, które powstało w wyniku rozłamu w SP na przełomie lat 1942 i 1943. Stronnictwo Pracy było reprezentowane w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej, Krajowej Radzie Narodowej i lokalnych radach narodowych, a także w administracji państwowej. Wobec infiltrowania przez agentów Urzędu Bezpieczeństwa Zarząd Główny SP 18 lipca 1946 r. postanowił zawiesić działalność partii.

⁶ Było to polityczne porozumienie działaczy stronnictw centrowych, powstałe w 1936 r. z inicjatywy gen. Władysława Sikorskiego i Ignacego Paderewskiego w celu walki z dyktaturą

Niekwestionowanym liderem chadecji był W. Korfanty. Obok niego do grona czołowych działaczy zaliczyć należy m.in.: ks. Stanisława Adamskiego, ks. Aleksandra Wóycickiego, K. Popiela, Antoniego Chacińskiego, Józefa Chacińskiego, W. Bitnera, Ludomira Czerniewskiego, Ludwika Gdyka, Tadeusza Błażewicza, S. Bryłę, ks. Zygmunta Kaczyńskiego, Juliusza Makarewicza (Wichmanowski 2001: 184).

2. Inspiracje i paradygmat ideologii

Chrześcijaństwo kształtowało psychikę i obyczaje dziesiątków pokoleń narodu polskiego i polską kulturę – takie było stanowisko chrześcijańskich demokratów. Chrześcijaństwu naród polski zawdzięczał pojęcie wolności i godności człowieka. Powrót do zasad chrześcijańskich chadecy uważali za warunek odnowy moralnej, która uzależniała przebudowę całokształtu życia społeczno-politycznego i ekonomicznego w Polsce. Źródłem ideologii polskiej chadecji należy szukać w myśli katolicko-społecznej I RP i okresu walk o niepodległość. W myśli tej zawarte było dążenie do reform w różnych dziedzinach (społecznych, politycznych, gospodarczych) życia publicznego w kraju, w odniesieniu do motywacji religijnej i etycznej; eksponowała bowiem m.in. potrzebę realizacji chrześcijańskich zasad miłości bliźniego w życiu społecznym i państwowym. Wiązanie koncepcji społeczno-politycznych z zasadami wiary chrześcijańskiej można uznać za początek ruchu chrześcijańsko-społecznego, demokratycznego, którego znamieniem była odnowa wszelkich dziedzin życia oparta na etyce chrześcijańskiej (Turowski 1989: 19).

Analizując krytycznie społeczną rzeczywistość II RP, chadecja postulowała program jej przebudowy. Problemy gospodarcze niepodległego państwa polskiego wyodrzymały konflikty społeczne i spory ideowe. Zaznaczały się w Polsce również wpływy dawnych zaborców (Niemców i Rosji) ogarniętych ideologiami totalitarnymi (narodowym socjalizmem i komunizmem). Na pierwszy plan w programach chadecji w II RP wysuwano hasło: organizacja teraźniejszości

---

sanacyjną i prowadzoną przez nią polityką zagraniczną. Formacja nie zdobyła większego poparcia społeczeństwa i w efekcie nie miała znaczącego wpływu na sytuację polityczną panującą w kraju. Jedynym wymiernym efektem działalności Frontu Morges było doprowadzenie w 1937 r. do powstania Stronnictwa Pracy – partii chrześcijańsko-demokratycznej utworzonej z połączenia Związku Hallerczyków, PSChD i NPR.

w wyzwolonej ojczyźnie. Podkreślano, że „budowa gmachu społecznego ma być dostosowana do potrzeb duchowych i materialnych współczesnego społeczeństwa” (Zasady 1917: 3). Chadecja miała na względzie dobro ludu, ponieważ on stanowił przeważającą część społeczeństwa. Dążyła do gruntownej reformy ustroju, do jego uzdrowienia. Metoda przywracania sprawiedliwości polegać miała na wprowadzeniu reform, które by „klasie upośledzonej” zapewniły godne warunki życia (Piwowarczyk 1921: 19).

Politykę gospodarczą i społeczną chadecja przyjmowała jako nierozdzielalną całość, przy czym za cel działalności gospodarczej uznawała człowieka i jego wyższe powołanie życiowe, a za zadanie przede wszystkim służbę dla dobra całości. Pragnęła dokonać przebudowy ustroju na zasadach wynikających z encykliki papieża Leona XIII *Rerum novarum*, a z czasem ukształtować go według modelu korporacyjnego zaczerpniętego z encykliki papieża Piusa XI *Quadragesimo anno*. Wizja przyszłości chrześcijańskich demokratów jawiła się w hasle: Polska narodowa, chrześcijańska i ludowa (Korfanty 1992: 311). Wojciech Korfanty w 1931 r. w „Polonii”, organie prasowym stronnictwa, napisał:

Powstały we wszystkich krajach organizacje, szczególnie robotników, które się rządzą wskazaniem Leona XIII i jego następców. [...] Straszne przesilenie, które przechodzimy, miliony bezrobotnych, kryzys agrarny, eksperymenty bolszewickie i faszystowskie, głośnie wołanie o reformy społeczne [...] świadczą o grożącej światu katastrofie. [...] Tylko życie i praca w myśl wskazówek i zasad wskazanych przez [...] Leona XIII i jego następców, mogą stworzyć nowy ustrój, oparty na sprawiedliwości społecznej i *charitas* chrześcijańskiej (Korfanty 14.05.1931: 1).

Chrześcijańscy demokraci twierdzili, że dążą do coraz lepszej przyszłości Polski. Taktyka, jaką przyjęli, była taktyką ewolucji postępowej. „Po przeprowadzeniu tego, co się na razie da, natychmiast stawiamy nowy program, wyższy, dalej sięgający” (Zasady 1917: 3).

Oprócz koncepcji społecznych i politycznych w wymiarze praktycznym chadecja zaproponowała społeczeństwu pewne wartości o wymiarze religijnym, filozoficznym i społecznym. Podstawowymi wartościami, na których bazowała myśl polskiej chrześcijańskiej demokracji, były miłość, wolność i sprawiedliwość. Z nich wynikała zasada humanizmu chrześcijańskiego, oparta na personalistycznej koncepcji człowieka i życia społecznego. Nawiązanie do personalizmu w myśli chadecji było tym bardziej naturalne, że encykliki *Rerum novarum* i *Quadragesimo anno* opierały się na jego fundamencie, głosząc prymat osoby – człowieka nad bezosobowym światem rzeczy. Z zasady miłości rodził

się altruizm i oparty na nim ustrój chrześcijański. „W imię [...] wolności miarkować będziemy ustawodawstwo nasze w ten sposób, aby [...] jednostce zapewnić [...] maksymalną, ale znajdującą się w granicach harmonii ze społecznością – wolność osobistą”. Trzecią zasadą była sprawiedliwość. Każdy człowiek miał otrzymać tyle dóbr, ile dał „swej pracy przy budowie wspólnej wszystkim cywilizacji”. We wszystkich programach chadeckich podkreślano monumentalne znaczenie religii katolickiej i Kościoła w Polsce, dla jednostki i narodu. Doceniając uniwersalizm dobra zawartego w moralności wypływającej z religii, chadecja starała się zagwarantować obecność wiary nie tylko w życiu prywatnym, ale również społecznym i państwowym (zob. *Zasady* 1917: 3; *Zarys* 1920: 3–6).

Chrześcijańscy demokraci zasady chrystianizmu pojmowali jako drogowskaz działań politycznych, społecznych i gospodarczych. Ideologię chrystianizmu przeciwstawiali socjalizmowi i bolszewizmowi, zarzucając im szerzenie nienawiści klasowej oraz ograniczanie swobód jednostki. Sprzeciwiali się także kapitalistycznemu liberalizmowi, który w pogoni za zyskiem – według nich – doprowadził robotników do nędzy. Wzywali do stworzenia ładu społecznego zgodnego z chrześcijańskimi nakazami etycznymi. Wysuwali postulat harmonii społecznej. Podkreślali, że społeczeństwo stanowi wspólnotę, w której są reprezentowane interesy różnych warstw i zawodów wzajemnie od siebie zależnych oraz odpowiedzialnych za losy narodu i państwa. Wszelkie problemy społeczne miał rozwiązać korporacjonizm. Program chadecji streszczał się w idei „Polski sprawiedliwej i silnej z rządem mocnym i trwałym, opartym na zaufaniu i współpracy najszerszych mas ludowych” (Korfanty 1992: 364).

Cel działania stronnictwa był wyraźnie określony w programie PSChD z 1925 r.: rozkwit i potęga RP, oparcie jej na zasadach katolickich, równowaga i współdziałanie między warstwami społecznymi oraz opieka i obrona warstw pracujących pod względem moralnym, ekonomicznym i społeczno-politycznym (Program 1925: 1–3).

3. Główne zasady myśli politycznej polskiej chadecji

Najogólniejsze reguły i przekonania zawarte w myśli politycznej chadecji wyrastały z nauki społecznej Kościoła katolickiego i jej aplikacji do polskiej rzeczywistości. Główne założenia tej myśli były zgodne z wytycznymi encyklik papieskich. Opierały się także na dorobku europejskiego nurtu

chrześcijańsko-demokratycznego. Swą ideologię chadecja w II RP zawarła w programach partyjnych. Kolejne programy nakreślały drogi realizacji myśli politycznej, która wyznaczała dążenie do Polski katolickiej, mocarstwowej, narodowej i sprawiedliwej. „Z praw boskich i ludzkich katolik wywodzi swoje prawo do wolności myśli, wolności czynów, zgodnie z rozumem i sumieniem” (Korfanty 1992: 246). Do rzędu najważniejszych świadectw myśli politycznej chadecji należały uchwały, rezolucje kongresów oraz walnych zjazdów, stanowiska klubów parlamentarnych, a także mowy posłów i senatorów, prace teoretyków, przywódców i działaczy, a także poglądy prezentowane na łamach prasy chadecckiej.

Chrześcijańscy demokraci twierdzili, że ludzie muszą się poddać dobrowolnie takiemu systemowi etycznemu i moralnemu, którego autorytetu nie są w stanie kwestionować. Poddać się prawu wyższego rzędu, którego żaden człowiek nie jest autorem. Takim prawem jest prawo boskie. Żadne ludzkie prawo nie jest w stanie ani zniechęcić do zła, ani zachęcić do dobra, tak jak to potrafi zrobić – dzięki swej mistyce – prawo boskie (Winnicki 1996: 232).

Do najważniejszych założeń i twierdzeń znajdujących się w myśli politycznej chadecji należy zaliczyć: oparcie organizacji życia społecznego na zasadach etyki katolickiej; uznanie prymatu celów nadprzyrodzonych nad doczesnymi; poszanowanie osoby ludzkiej i jej praw; zapewnienie właściwej równowagi między władzą a wolnością obywatelską oraz między prawami jednostki a społeczeństwem; zapewnienie ustroju parlamentarno-demokratycznego; poszanowanie prywatnej własności i pracy; solidaryzm społeczny; uwłaszczenie robotników; antyrewolucjonizm i antysocjalizm; korporacyjny ustrój państwa (Pawłowski 1995: 66–67).

4. Poglądy na władzę i samorząd

Chrześcijańska demokracja w poglądach na władzę państwową opierała się zarówno na encyklikach papieskich, jak i filozofii ojców Kościoła – św. Augustyna i św. Tomasza z Akwinu. Z myśli politycznej chadecji wynikało, że źródłem władzy jest natura ludzka. Władza nie jest celem sama w sobie, jej celem jest czynienie dobra powszechnego. Naród nadaje władzy formę i wyznacza tych, którzy mają ją sprawować. Państwo, by realizować dobro powszechne, musi mieć należytą organizację władz z dokładnie określonymi prawami i obowiązkami. Równocześnie musi być należycie zorganizowana kontrola

władz. Dlatego nieodzownym jest podział władzy na legislatywę, egzekutywę i wymiar sprawiedliwości. Chadecy podkreślali, że władza zdobywa zaufanie, podnosi autorytet i staje się silna, jeśli pamięta, że pochodzi od Boga, a sprawowanie jej jest zgodne z przykazaniami boskimi. Władza w państwie nie może być nieograniczona ani wszechmocna, gdyż jej granice określa prawo boże. Jeśli naród „nadał” sobie ustrój i władzę, a ona pracuje dla dobra powszechnego, to takiej władzy należy się posłuszeństwo i szacunek. Natomiast władza, która dopuszcza się bezprawia, przestaje służyć dobru powszechnemu – traci podstawę i rację swego bytu. Obywatel staje się zwolniony z winnego jej posłuszeństwa i szacunku. Takim działaniom nie tylko można, ale i trzeba się sprzeciwiać (Korfanty 1992: 294, 306; Stefanowicz 1963: 111-113).

W licznych świadectwach myśli chadecckiej przewija się sformułowanie świadczące o tym, że lud miał być powołany do współdziałania w rządzeniu, a celem stronnictwa było zdobycie dla polskiego ludu pełnego równoprawnienia. Uzyskanie i zapewnienie mu wpływu na ustrój państwa i gospodarkę: „takiego [...], jaki mu się stosownie do siły liczebnej i obowiązków na nim ciążyących słusznie należy” (Program 1918: 6-8).

W programie powstałej w latach 1916-1918 w Królestwie Polskim Chrześcijańskiej Demokracji opowiadano się za RP z sejmem wybieranym w głosowaniu przez wszystkich obywateli władających językiem polskim (Wóycicki 1921: 155-162). W Wielkopolsce Narodowe Stronnictwo Robotnicze już w chwili powstania ogłosiło program, w którym podkreśliło, że „będzie dążyć do uświadomienia politycznego szerokich mas ludu robotniczego [...]” (Bigoński 1921: 5). Robotnikiem w rozumieniu stronnictwa był każdy człowiek, który pracował za wynagrodzeniem lub sprzedawał produkty swej pracy. Wymowa głównych intencji chadecckich programów polityczno-społecznych jest niedwuznaczna: dopuścić do głosu lud pracujący i uznać jego społeczne i ekonomiczne prawa.

W II RP pod względem formalno-politycznym wszyscy obywatele byli równi wobec prawa, a źródło władzy stanowił ogół obywateli. Jednak wskutek zróżnicowania stanu posiadania i wykształcenia równość była iluzją. Liderzy chadecji dostrzegali fakt, że chociaż większość narodu stanowili ludzie pracy, to jednak nie oni decydowali o władzy w państwie. Należało to zmienić, organizując politycznie naród.

Walka o kształt władzy ustawodawczej przybrała na sile w okresie prac nad Konstytucją marcową z 1921 r. Po utworzeniu Narodowo-Chrześcijańskiego Klubu Robotniczego w Komisji zasiadało trzech jego posłów, którzy czynnie brali udział w jej pracach. Wypowiedzieli się za

dwuizbowością (sejm i senat), podkreślając, że władza ustawodawcza winna być pośrednikiem między narodem a państwem. Przed zamachem majowym chadecja twierdziła, iż punkt ciężkości w kierowaniu życiem państwowym należało przesunąć z władzy ustawodawczej na wykonawczą. PSChD dążyło do reformy konstytucji i ordynacji wyborczej oraz rozszerzenia uprawnień prezydenta i senatu (Program 1925: 30). Chadecja zmieniła swoje stanowisko w sprawie konstytucji, gdy okazało się, że obóz rządzący chciał wykorzystać ten projekt dla zabezpieczenia monopolu swojej władzy.

Analiza świadectw myśli politycznej chadecji wskazuje, że generalnie miała jednolite stanowisko dotyczące władzy wykonawczej. Postulowała silną władzę wykonawczą opierającą się na dwustopniowej egzekutywie: głowie państwa (prezydent – Polak) wybieranej przez Zgromadzenie Narodowe, i silnym rządzie (Zarys 1920: 15). Jednak w postulatach programowych z 1931 r. chadecja przeciwstawiała się wszechmocy państwa przekraczającej granice prawa przyrodzonego i boskiego (Statut 1931). Powstałe w 1937 r. SP prezentowało klasyczny, monteskiuszowski model państwa demokratycznego.

W kwestii wymiaru sprawiedliwości chadecja przeciwstawiała się podporządkowaniu sądownictwa władzy wykonawczej, ponieważ interes państwa i troska o jego rozwój wymagały „wolności sądów” i ich niezależności. Jak podkreślali chrześcijańscy demokraci, niezależność wymiaru sprawiedliwości stanowi podstawę praworządności w państwie (Przybyłski 1980: 56, 85, 252).

Chrześcijańscy demokraci przywiązywali dużą wagę do pracy w samorządzie. Podkreślali, że rzecznikiem interesów społecznych wobec administracji państwowej był samorząd terytorialny, który traktowano jako szkołę polityczną społeczeństwa. W programie opracowanym przez ks. A. Wóycickiego w 1918 r. wskazano, że jednym z koniecznych warunków rozwoju państwowości polskiej był „szeroki samorząd gminny i prowincjonalny z wybieralnością władz samorządowych” (Turowski 1989: 217). Chadecja zdobywała większość głównie w samorządzie miejskim. Po zamachu majowym w 1926 r. w samorządach ograniczono działalność partii opozycyjnych. W tamtym okresie chadecja zajęła się obroną samorządu przed obozem sanacyjnym. Idea samorządu w myśli politycznej chadecji inspirowana była od 1931 r. encykliką papieża Piusa XI *Quadragesimo anno*, z której wynikało, iż wyższa wspólnota powinna przekazywać wykonywanie swej władzy niższym wspólnotom, które były jej podporządkowane (Pius XI 1935; Wichmanowski 2001: 200–202). Jeszcze przed ogłoszeniem encykliki w myśli chadecckiej obecny był postulat rozbudowy kompetencji samorządów zawodowych i gospodarczych. W połowie XIX w. już

dostrzeżono, że to właśnie w gminie kształtowała się cnota obywatelska, ponieważ tamtejsza społeczność była mała, a związki pomiędzy jej członkami były bezpośrednie.

5. Prawa, wolności i obowiązki obywatelskie

W myśli politycznej chadecji szczególną uwagę zwraca szeroki katalog praw obywatelskich: osobistych, które nazwano wolnościami, oraz socjalnych i politycznych. W myśl chrześcijańskich demokratów każdy obywatel, oprócz należnych mu praw i wolności, miał wobec państwa określone obowiązki. Państwo jako jedna z najwyższych wspólnot ludzkich tworzy organizm społeczny znający swoje prawa i obowiązki. Jednostka ludzka jest częścią składową tej wspólnoty i musi podporządkować się wymaganiom całości (Korfanty 1992: 185). Chadecja proponowała, by korzystanie z praw obywatelskich uzależnić od wykonywania obowiązków przez obywatela.

Obowiązkiem każdego obywatela było przede wszystkim poszanowanie porządku prawnego, czyli przestrzeganie norm obowiązujących w państwie (konstytucji, ustaw, prawa) i okazywanie szacunku prawowitej władzy szanującej prawo oparte na moralności chrześcijańskiej.

Wśród podstawowych praw socjalnych wyróżniono: prawo do pracy, oświaty i nauki, do ochrony zdrowia, materialnego zabezpieczenia na wypadek choroby i niezdolności do pracy oraz zabezpieczenia na starość, a także prawo do korzystania ze zdobyczy kultury. Dla mniejszości narodowych było to prawo pielęgnowania swych kulturowych i narodowych odrębności. Za jedno z naczelných praw obywatelskich uznawano prawo do pracy. Z nim łączyło się prawo do „godziwej płacy” i prawo do własności prywatnej. Wiele uwagi chadecja poświęcała prawu do nauki i oświaty. Spośród praw politycznych eksponowano prawo do zrzeszania się oraz czynne i bierne prawo wyborcze. Chadecja domagała się poszanowania i obrony praw wszystkich warstw społecznych.

Harmonijna współpraca państwa i obywatela jest możliwa tylko wtedy, gdy państwo szanuje prawa jednostki ludzkiej jako osobowości moralnej i jeśli jednostka spełnia swe obowiązki wobec państwa. Jak twierdzili chrześcijańscy demokraci, każdy obywatel ma wobec państwa określone obowiązki. Za jeden z najważniejszych uważali umacnianie ekonomiczne państwa oraz tworzenie materialnych podstaw realizacji praw socjalnych.

Praca – główne źródło i podstawa dobrobytu gospodarczego i kulturalnego narodu – była zarówno prawem, jak i obowiązkiem obywatelskim. Do obowiązków obywatela względem państwa należał obowiązek podatkowy. Domagano się reformy podatkowej w kierunku sprawiedliwego rozłożenia podatków na wszystkich obywateli kraju, surowo potępiano nadużycia podatkowe. Zakres obowiązków obejmował też służbę wojskową. Wszyscy mężczyźni po ukończeniu odpowiedniego wieku byli obowiązani do służby w siłach zbrojnych RP (Korfanty 1992: 170, 185; Program 1925: 28–29).

6. Kwestia narodowa

Czynnik narodowy w myśli politycznej chadecji odgrywał istotną rolę. Podstawowe założenia zawierające formułę narodowego charakteru państwa zostały zawarte w programach i wypowiedziach twórców tej myśli. Z postulatów programowych wynikało, że chadecy dążyli, by RP jako całość miała wyraźnie polski charakter, by zostały zatarte ślady obcego panowania (Zarys 1920: 15; Korfanty 1992: 311; Wichmanowski 2001: 203–207). Podkreślali: „Pragniemy z państwa polskiego uczynić posłuszne narzędzie woli narodowej”. Twierdzili też, że własnemu narodowi należała się lojalność i szacunek, a państwo powinno bronić interesów narodu polskiego i polskości. Jednak „[...] interes i egoizm narodowy winny być podporządkowane pod nakazy etyki chrześcijańskiej i ograniczone prawami innych narodów. [...] Broniąc słusznych praw i interesów Narodu polskiego nie będziemy dopuszczali do gwałcenia praw innych narodów z nami zamieszkujących” (Program 1925: 29–30). Jeden z czołowych przedstawicieli chadecji ks. S. Adamski napisał, że jeśli „członkowie innych narodowości” przejmą na siebie pełne obowiązki obywatelskie, zasada sprawiedliwości da im pełnię praw obywatelskich. „Doznawszy sami ucisku narodowego, strzec się winniśmy przed popadaniem w błąd podobny” (Adamski 1922: 25). Myśl polityczna chadecji rozwijała się w stałym dialogu z artykułowanymi przez mniejszości narodowe aspiracjami i dążeniami kulturalnymi oraz narodowo-politycznymi. Mimo licznych konfliktów narodowych chrześcijańscy demokraci ulegali nadziei, że uda im się wcielić w życie idee państwa narodowego (Śliwa 1993: 243).

7. Poglądy gospodarcze

Pod względem struktury społecznej II RP była państwem bardzo zróżnicowanym, krajem rolniczym z rozwijającym się kapitalizmem. Chadecja warstwy społeczne pojmowała jako organy ciała narodowego, które posiadają określone funkcje odpowiadające odnośnym potrzebom społeczeństwa jako całości. Uważano, że tylko harmonia, a nie konflikt interesów, mogła gwarantować trwałe i poprawne funkcjonowanie społecznych konstrukcji. Manifestacją solidaryzmu społecznego miała być korporacja. Myśl chadecka uzyskała bodziec w tym kierunku dzięki encyklice *Quadragesimo anno*. Papież Pius XI ustroj korporacyjny powiązał z zasadą pomocniczości i dobrem wspólnym. Zadaniem ustroju korporacyjnego było utworzenie „stanów zawodowych”, do których należeliby ludzie zależnie od funkcji społecznej, z którą związani byłiby przez pracę; to stowarzyszenie osób wykonujących ten sam zawód, pracowników i pracodawców (Pius XI 1935; Korfanty 1992: 365; Stefanowicz 1963: 111–113). Korporacjonizm jako wizja ładu społecznego, politycznego i gospodarczego dużym zainteresowaniem cieszył się w Europie w latach 20. i 30. XX w. W Polsce idee te również propagowano. Jednak kontekst sytuacyjny był odmienny w porównaniu z krajami Europy Zachodniej. W II RP nie funkcjonował silny nurt chrześcijańsko-demokratyczny i w konfrontacji chadeków i socjalistów w pracy organizacyjnej wygrywali socjaliści (Rogaczewska 2007: 139–140).

W pierwszych latach II RP chadecy opowiadali się za koniecznością zachowania i utrwalenia rolniczego charakteru kraju. Brali pod uwagę, że wśród ludności zawodowo czynnej ok. 70% utrzymywało się z rolnictwa. Jednak ze względu na niski stopień intensywności rolnej i wysokiego przeludnienia wsi przewaga rolnictwa nad innymi gałęziami gospodarki nie była tak duża, jak wynikało ze struktury społeczeństwa. Zwrócili jednak uwagę, iż rolnictwo powinno być czołowym działem wytwórczości, gdyż od wydajności gospodarstw rolnych uzależniony był rozwój ekonomiczny państwa. Przekonywali, że uprzemysłowienie Polski nie rozwiąże skomplikowanych problemów społeczno-gospodarczych, m.in. z powodu słabych zasobów kapitałowych społeczeństwa polskiego, które nie mogłoby podjąć skutecznej konkurencji z zachodnioeuropejskim odpowiednikiem. Wszystkie najważniejsze postulaty chadecji dotyczące rolnictwa i przemysłu znalazły się w programach stronnictw, głównie w programie PChD z 1925 r. Były podyktowane zarówno ówczesnymi, aktualnymi potrzebami, jak i koniecznością przemian społeczno-gospodarczych (Program 1925; zob. Pawłowski 1996: 81).

Funkcjonowanie przemysłu stanowiło także ważny aspekt dla gospodarczego rozwoju państwa. Należało brać pod uwagę te gałęzie, które miały znaczenie dla rozwoju państwa i obronności. Rozmieszczenie przemysłu powinno być skorelowane z bazą surowcową i siłą roboczą. Dużo uwagi poświęcono przemysłowi zbrojeniowemu (Figat 1992: 197). Uważano, że szczególną troską powinien być otoczony przemysł drobny, a także rzemiosło i handel. Gwarancję niepodległości pod względem ekonomicznym dawało uniezależnienie przemysłu i handlu od obcego kapitału. Państwo powinno zapewnić silne podstawy ekonomiczne: kredyty, taryfy celne i odpowiednie ustawodawstwo oraz szkoły zawodowe. Chadecja popierała także spółdzielczość, która pomagała w zdobyciu własności indywidualnej. Uznawała trzy formy własności: prywatną, spółdzielczą i państwową. W programach akcentowano zasadę prywatnej własności jako słuszną i sprawiedliwą, zgodną z naturą i wagą pracy – źródła jej uzyskania (Program 1925: 26).

Główne programy chadecji zawierały szereg inicjatyw gospodarczych. Proponowano zarówno szczegółowy program rozwoju rolnictwa, jak i przemysłu, rzemiosła i handlu. Na forum sejmowym posłowie chadeccy wykazywali dużą inicjatywę w sprawach ogólnych założeń gospodarczych i budżetowo-finansowych. Chadecja proponowała taki model rozwiązań społeczno-ustrojowych, które wyprowadziłyby naród z chaosu socjalnego i zapewniły harmonię społeczną (Adamski 1921: 4).

8. Bezpieczeństwo państwa

Chrześcijańscy demokraci uważali, że bezpieczeństwo państwa zależało od zespołu czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Wewnętrzna moc państwa miała wyraz w silnej gospodarce, spójności warstw społecznych, stopniu ich identyfikacji z państwem i jego instytucjami oraz silnej armii narodowej. „Państwo [...] winno być potężne, aby się ostać mogło przeciw nieustannym wysiłkom zaborczych sąsiadów” (Zarys 1920: 15). Zwiększenie możliwości obronnych państwa chadecy widzieli w przeszkoleniu wojskowym Polaków. Posłowie na forum sejmu wielokrotnie apelowali o zwiększenie budżetu ministerstwa spraw wojskowych, twierdząc, że należało zreformować armię, wzmacniając lotnictwo, marynarkę wojenną i wojska techniczne.

Podkreślano, że: „Polska, mając niekorzystne położenie geograficzne, otwartą granicę na wschód i zachód, bez naturalnej ochrony – oraz sąsiadów okazujących ruchliwą akcję przysposobienia wojskowego, grożącego naruszeniem naszych granic, powinna troską otoczyć swoją armię” (Figat 1992: 194–196). Należyte unormowanie stosunków z sąsiadami było koniecznym warunkiem istnienia państwa i jego rozwoju. Polsce zagrażało dwóch potężnych sąsiadów: Niemcy i Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka (RFSRR; od 1922 r. ZSRR). W związku z tym należało dążyć do zgrupowania wokół siebie państw mniejszych i objęcia wśród nich roli przewodniej. Zdawano sobie sprawę, że zarówno traktat wersalski, ryski, jak i inne traktaty i umowy międzynarodowe nie stanowiły żelaznych gwarancji dla pokoju w Europie. Wśród czynników zewnętrznych na plan pierwszy wysuwano stosunki z sąsiadami, sojusze międzynarodowe, system bezpieczeństwa zbiorowego. Niekorzystny dla Polski układ podpisany w 1922 r. w Rapallo miał duży wpływ na koncepcję polityki zagranicznej, należało bowiem stworzyć system sojuszków z tymi państwami, które mogłyby przeciwstawić się Niemcom i ZSRR (Turowski 1989: 19).

Wnioski

Drogi realizacji myśli politycznej nakreślały programy stronnictw. Chadecja wyznaczyła dążenie do Polski katolickiej, mocarstwowej, narodowej i sprawiedliwej. Dążyła do przekształcenia ówczesnego ładu społeczno-ustrojowego w duchu własnej wizji państwa. Analiza świadectw i śladów myśli politycznej pozwoliła na zrekonstruowanie metod, które miały doprowadzić do zmian. Gwarancję dla realizacji celów widziała we wprowadzeniu „chrześcijańskiej prawdy i sprawiedliwości” do wszystkich dziedzin życia społecznego, narodowego i państwowego (Program 1918: 3). Droga do ich osiągnięcia wiodła przez stopniowe zdobywanie wpływów politycznych. Wojciech Korfanty twierdził, że: „Przede wszystkim potrzebna jest natężona propaganda w najszerszych kołach ludności, aby poznała (ludność MW) i zrozumiała ideały chrześcijańsko-społeczne. Stała się do waliki o sprawiedliwy ustrój społeczny i gospodarczy, i wywierała pożądany nacisk na miarodajne instytucje i czynniki w państwie” (Korfanty 1992: 389).

Celem chadecji było zorganizowanie polityczne narodu polskiego na zasadach moralności społecznej i sprawiedliwości chrześcijańskiej. Instrumentem kształtującym świadomość polityczną i obywatelską były organizacje katolickie, głównie zawodowe, a także społeczno-gospodarcze i kulturalno-oświatowe. Na zjazdach chadecji wzywano do podjęcia pracy oświatowej wśród ludu. Aby ruch chrześcijańskodemokratyczny odgrywał zamierzoną rolę, należało stworzyć świadomą swych zadań i celów armię ludzi zdolnych do ciągłej i wytrwałej pracy organizacyjnej.

Myśl polityczna chadecji wywodziła się z doktryny kościelnej i tę chrześcijańscy demokraci uznawali za swoją. Zasadniczym celem chadecji była demokratyzacja życia politycznego i gospodarczego. W jej ideologii fundamentalne miejsce zajmowała doktryna społeczna Kościoła katolickiego i wszelkie działanie było jej podporządkowane. W latach II RP chadecja co do wpływów i sukcesów odstawała od innych partii politycznych. Była jednak postępowym społecznie ugrupowaniem reprezentującym takie postawy demokratyczne, które wówczas nie były ani powszechne, ani silne. Podkreślała dążenie do odegrania istotnej roli jako stronnictwo robotnicze. Jej skład społeczny w większości stanowili robotnicy, kolejno drobnomieszczañstwo, rzemieślnicy, kupcy, a niewielką – inteligencja.

Myśl polityczna chadecji, ukształtowana w zachodnim kręgu kulturowym, przeniesiona na grunt polski, została wzbogacona o wartości i projekcje wyrosłe z polskich doświadczeń. Chadecja, oparta na zasadach chrześcijańskich pod względem programowym, wniosła do polskiej myśli politycznej rozbudowaną szeroko ideologię zawierającą zarówno polskie koncepcje filozoficzne, jak i elementy tomistyczne oraz maritainowskie. Przyjęcie doktryny katolickiej jako podstawowej platformy działalności umiejscowiło ją jako jedną z partii w rozległej geografii katolicyzmu politycznego (Majchrowski 1979: 11, 40, 51).

Bibliografia

- Adamski, S. (1921), *Zasady i dążenia Chrześcijańskiego Narodowego Stronnictwa Pracy*, (Poznań: Nakładem Sekretariatu Chrześcijańskiego Narodowego Stronnictwa Pracy).
- Adamski, S. (1922), *Zadania Chrześcijańskiej Demokracji w Polsce*, (Poznań: Księgarnia Społeczna).

- Bigoński, E. (1921), *Kto rozbija ruch robotniczy? Przyczynek do historii rozłamu w Narodowym Stronnictwie Robotników: dosłowny referat posła Edmunda Bigońskiego, wygłoszony na zjeździe delegatów Chrześcijańskiego Narodowego Stronnictwa Pracy*, (Poznań: Sekretariat Chrześcijańskiego Narodowego Stronnictwa Pracy).
- Figat, J. (1992), *Armia i obronność w myśli politycznej II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, maszynopis, (Lublin: Archiwum Zakładu Myśli Politycznej XIX i XX wieku UMCS).
- Gocko, J. (1994), *Nauka społeczna Kościoła wobec zasad liberalizmu gospodarczego*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe” 10: 137–158.
- Holzer, J. (1974), *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, (Warszawa: „Książka i Wiedza”).
- Kondziela, J. (1984), *Wstęp. Nauka społeczna Kościoła: ciągłość, rozwojowość, aktualność*, [w:] J. Skwara (red.), *Nauczanie społeczne Kościoła. Dokumenty*, (Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych): 5–9.
- Korfanty, W. (14.05.1931), *40-lecie encykliki „Rerum Novarum”*, „Polonia”: 1.
- Korfanty, W. (1992), *Naród, Państwo, Kościół. Wybór publicystyki katolicko-społecznej*, (Katowice: Księgarnia św. Jacka).
- Krajski, M. (14.07.2018), *Kościół potępił zarówno socjalizm jak i liberalizm*, Prawy.pl. Polska, Rodzina, Tradycja, <https://www.prawy.pl/74906-Kosciol-potepil-zarowno-socjalizm-jak-i-liberalizm> (20.03.2025).
- Leon XIII (1891/1931), *Encyklika „Rerum novarum” o kwestii robotniczej*, przetł., wstępem i objaśn. opatrzył J. Piwowarczyk, (Kraków: Towarzystwo Popierania Prasy Katolickiej i Wydawnictw Katolickich w Krakowie).
- Majchrowski, J.M. (1979), *Stronnictwo Pracy. Działalność polityczna i koncepcje programowe 1937–1945*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 88: 1–97.
- Pawłowski, B. (1995), *Religia i Kościół rzymskokatolicki w myśli politycznej Chrześcijańskiej Demokracji*, [w:] J. Jachymek (red.), *Religia i Kościół rzymskokatolicki w Polskiej myśli politycznej 1919–1993*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej): 65–81.
- Pawłowski, B. (1996), *Problemy ruchu ludowego w teorii i praktyce Chrześcijańskiej Demokracji*, [w:] J. Jachymek (red.), *Sojusznicy i przeciwnicy ruchu ludowego 1895–1995*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej): 77–88.
- Pius XI (1931/1935), *„Quadragesimo anno”*. Encyklika o odnowieniu ustroju społecznego i o udoskonaleniu go według normy prawa Ewangelii, przetł. i komentarzem opatrzył J. Piwowarczyk, (Poznań: Wydawnictwo Rady Społecznej przy Prymasie Polski).
- Piwowarczyk, J. (1921), *Rola Chrześcijańskiej Demokracji w życiu społeczno-politycznym*, (Kraków: Drukarnia „Głosu Narodu”).
- Piwowarczyk, J. (1985), *Wobec nowego czasu*, (Kraków: Znak).
- Program (1918) Chrześcijańsko-Narodowego Stronnictwa Robotniczego oraz Statut, (Kraków: czcionkami drukarni „Głosu Narodu”).

- Program (1925) i Statut Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji, projekty opracowane przez Zarząd Główny Chrześcijańskiej Demokracji 31 maja i 1 czerwca 1925 r., (Warszawa: Zarząd Główny Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji).
- Przybylski, H. (1980), *Chrześcijańska Demokracja i Narodowa Partia Robotnicza w latach 1926–1937*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe).
- Rogaczewska, B. (2007), *Korporacjonizm w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, [w:] T. Sikorski, A. Wątor (red.), *Religia jako źródło inspiracji w polskiej myśli politycznej XIX–XXI wieku*, (Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego): 139–153.
- Statut (1931) i Program Polskiego Stronnictwa Chrześcijańsko-Demokratycznego uchwalony na Kongresie Stronnictwa dnia 11-go października 1931 roku, (Katowice: Zarząd Główny PSChD).
- Stefanowicz, J. (1963), *Chrześcijańska Demokracja*, (Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”).
- Stefanowicz, J. (1973), *Chadecja wczoraj i dziś*, (Warszawa: „Książka i Wiedza”).
- Stefanowicz, J. (1985), *Chrześcijańska Demokracja*, [w:] R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 3, (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL): 385–391.
- Stefanowicz, J. (1991), *Chrześcijańska Demokracja: inspiracja, doktryna, polityka*, (Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”).
- Stronnictwo Pracy (1937), *Program*, (Warszawa: Nakładem Stronnictwa Pracy).
- Śliwa, M. (1993), *Polska myśl polityczna w I połowie XX wieku*, (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich).
- Turowski, K. (1989), *Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce*, t. 1, (Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych).
- Wichmanowski, M. (2001), *Chrześcijańska Demokracja*, [w:] J. Jachymek, W. Paruch (red.), *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej): 183–220.
- Wichmanowski, M. (2002), *Inspiracje religijne (etyczne) w konstruowaniu myśli politycznej Chrześcijańskiej Demokracji w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] W. Paruch, K. Trembicka (red.), *Wizje i realia. Studia nad realizacją polskiej myśli politycznej XX wieku*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej): 219–231.
- Winnicki, Z. (1996), *Społeczna nauka Kościoła jako podstawa doktryny katolicyzmu politycznego*, [w:] B. Pasierb, K.A. Paszkiewicz (red.), *Współczesna polska myśl polityczna*, (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego): 227–242.
- Wóycicki, A. (1921), *Chrześcijański ruch robotniczy w Polsce. Monografia społeczna*, seria: Biblioteka Dzieł Chrześcijańskich, (Poznań: Księgarnia św. Wojciecha).
- Zarys (1920) programu Chrześcijańsko-Narodowego Stronnictwa Pracy zatwierdzony przez 1-szy Ogólno-Polski Kongres Stronnictwa, odbyty 24 maja 1920 roku w Warszawie, (Warszawa: b.w.).
- Zasady (1917) ogólne ruchu chrześcijańsko-demokratycznego, (Warszawa: Księgarnia „Kroniki Rodzinnej”).